

HAMNSKIFTAREN GEOGRAFISKA FOTNOTER TILL EPISOD 8.
GÄSTRIKLAND DALARNA HÄRJEDALEN - "HÄXANS BLOMMA"
INNEHÅLL OCH PLATSER I DETTA AVSNITT

1. RECAP
2. GÄSTRIKLAND OCH FISKET
Gävle i Gästrikland
3. HÄXPROCESSEN
Falun i Dalarna
4. BEFRIELSE AV HÄXAN
5. STINAS BERÄTTELSE
Siljan Dalarna
6. VANDRINGEN TILL VATTENFALLET
Från Siljan mot Fulufjället
7. HOPPA I TIDEN
Njupeskar i Dalarna
8. NUTID MEN ANNORLUNDA
Till fots från Njupeskar till Härjedalen
9. BJÖRNEN VISAR BLOMMAN
Utanför Sveg i Härjedalen

1. INTRO & RESUMÉ

Det här är sagan om Jim, pojken som kan förvandla sig till djur. För att rädda sin dödssjuka syster måste han följa med korpen Aila på en lång resa och hitta Den försvunna Trollboken. Jakten tar Jim ända till 1600-talet och där han måste försöka stjäla tillbaka Trollboken från den ondskefulle prästen...

Vi var på väg mot Falun i Dalarna, där skulle den så kallade häxan, Stina vara. Kunde vi hitta henne, skulle vi nog få tag på Prästen och trollboken också. Men för att komma dit, var vi tvungna att vandra genom **Gästrikland¹, landskapet norr om Uppland.**

2. SCEN 1 GÄSTRIKLAND OCH FISKET

¹ Landskap – Gästrikland introduceras

FISKARE

Se upp där på bryggan!

AILA

Jim, kom!

Vi hade kommit till hamnen i en stad.

AILA

Nu är vi i **Gävle**², en av de äldre städerna i Norra Sverige...³

På den här tiden, alltså 1600-talet, kunde människorna fortfarande livnära sig på fisket här. Stora nät med nyfångad fisk tömdes ut på bryggan. Samtidigt som båtar gav sig iväg ut på Östersjön igen för att fånga mer...

FISKARE

Gör loss! Nu ska det fångas strömming!

FISKARE

Aj, aj Kapten!

AILA

Inget av det här du ser nu Jim - kommer finnas kvar i framtiden - nästan all fisk här i Östersjön kommer ha dött ut p.g.a. av miljöförstöring⁴...

Det var med en klump i magen som jag lämnade Gävle och Gästrikland och yrkesfiskarna.

MUSIK Merith Hemmingson - Visa från Utanmyra⁵

3. PROCESSEN I DALARNA 2.30

Långt senare kom vi fram till **Dalarna**⁶, landskapet väster om Gästrikland. Ett böljade landskap med **mjuka gröna kullar**⁷ och mörkt röda timmerhus, nästan vart jag än såg. Husen hade fått sin färg av den koppar, som utvanns i den **stora koppargruvan i Falun**⁸. Vi var alltså nära nu. Här

² Position – var är Jim någonstans?

³ Tätorter – **Gävle** är Norrlands äldsta stad, redan 1446 fick man stadsprivilegier. Gävle är Sveriges 14:e största stad (31 dec 2017)

⁴ **Övergödning** är ett stort problem i Östersjön. Sedan 1940-talet har tillförseln av de viktigaste näringsämnen kväve och fosfor till havsområdet flerdubblats. Detta har orsakat stora ekologiska förändringar. Forskare har under en längre tid uppmärksammat **torskens** situation i Östersjön, och att torskbestånden minskar på ett oroande sätt.

⁵ **Visa från Utanmyra** är en berömd svensk folksmelodi från Dalarna. Utanmyra ligger på Sollerön i Siljan i Dalarna. Särskilt känd har den blivit genom Jan Johansson.

⁶ Landskap – Jim är nu i **Dalarna**

⁷ Landskapets norra delar domineras av fjäll och den vidsträckt Orsa finnmark. Namnet **Dalarna** är omdiskuterat, men antagligen avses de stora älvdalarna i landskapet

någonstans skulle Stina finnas. Vi kom fram till **Falun**⁹ och ett torg som var fyllt av människor.

MÄNNISKA

Har du börjat brinna än? Bränn häxan!

MÄNNISKA 2

Tysta nu, hon kommer nu!¹⁰

När vi trängt oss fram en bit, såg vi en stor hög med ris och kvistar. **På toppen av rishögen stod en kvinna fastbunden vid en stor stock**¹¹. Jag frågade en man i spetsig mössa.

JIM

Du får jag fråga, vad är det som händer här?

MAN

Det där är Stina Urbansdotter, en riktig häxa, det.

JIM

(viskar) Aila! Där är Stina!

Då hörde vi en bekant röst

PRÄSTEN

Tiden börjar rinna ut, hör du det?!

Prästen.

PRÄSTEN

VAD HETER BLOMMAN?!

Han stod på en Låda och höll i vår Trollbok!

AILA

Jim! Snabbt nu, ta tillbaka boken!

JIM

Alltså det är massa vakter där...

⁸ **Kopparbrytningen** i Falun påbörjades redan under vikingatiden. Under 1700-talet var den världens största koppargruva. Att gruvdriftens biprodukter kunde användas som rött pigment är säkert känt sedan mycket länge och finns belagt i källor från 1500-talet.

⁹ Tätorter - **Falun** är Dalarnas residensstad och Sveriges 31:e största tätort (31 dec 2017)

¹⁰ Dialekt - exempel på **dalmål**

¹¹ "**Det stora oväsendet**" inleddes 1668. Samma år hölls en stor rättegång i Dalarna (dock i Mora), där 17 personer dömdes till döden. Även barnen som agerade vittnen och angivare straffades - i Mora dömdes 148 barn med ris eller gatlopp.

AILA

Vi gör så här. Jag avleder prästen och så smyger du in bakom...

Aila flög mot Prästen och jag skyndade mig fram genom folksamlingen...

JIM

Ursäkta... Förlåt. Får jag bara komma förbi. Så! Tack!

Bredvid prästen satt en man i rustning på en stor röd-brun häst¹².

PRÄST

För sista gången, vad heter blomman? (VRÅLAR)

STINA

Ha! Tror du att jag någonsin skulle hjälpa dig? Tro inte på den här mannen, han är en hycklare. Det är han som hjälper djävulen, inte jag!

PRÄST

Dåså, jag får hitta blomman på annat sätt. Tänd eld på häxan. Bränn henne på bål!!

Aila hade kommit fram till prästens ansikte

PRÄST

Ah! Bort!

När Prästen försökte vifta bort Aila med ena handen, passade jag på att rycka åt mig trollboken som han höll med den andra. Sedan sprang jag för allt vad jag var värd.

4. BEFRIELSE AV HÄXAN 1:30

PRÄST

Vad är det som händer?! Grip tjuven!

Medan jag sprang tittade jag förtvivlat efter något djur att förvandla mig till. Men jag såg inget... En av vakterna red efter mig, och då kom jag på...

JIM

Hästen!

¹² **Dalahästar** är traditionellt en rödmålad, stiliserad trähäst som tillverkats sedan 1600-talet som en biprodukt till traktens möbelsnickeri. Dekorationen är densamma som man finner i övrig allmogekonst, särskilt kurbitsmåleriet, från trakten; själva dekoren kallas krusning.

Jag tvärstannade, vände mig om och stirrade på hästen som närmade sig med stormsteg. Jag tittade in i djurets ögon och hamnskiftade till hästen. Jag stegrade. Vakten på min rygg föll handlöst mot marken.

VAKT

(skriker) Aaah, hjäääälp,

PRÄSTEN

Var tog pojktjuven vägen? Hitta honom! HITTA HONOM!

Jag tänkte först galoppera därifrån men så slog det mig - Stina... Jag vände om och sprang mot bålet som nu börjat brinna. Aila pickade på repet som var knutet runt Stinas händer. Och just innan lågorna nådde Stina, gick repet sönder. Utan att tveka hoppade Stina upp på min hästrygg.

STINA

Kom igen nu, nu lämnar vi Prästdåren.

Vi flydde därifrån, och lyckligtvis hann ingen ikapp oss.

5. STINAS BERÄTTELSE 4.00

Många timmar senare, var vi **långt från Falun**¹³. Vi hade kommit till **en stor sjö som hette Siljan**¹⁴. Jag var människa igen och öppnade ögonen efter att ha legat avsvimmad en lång stund. Jag såg att det var natt. Stina och Aila satt vid en brasa.

AILA

Nu vaknar han, sjusovaren.

STINA

Nämen, hej Jim.

JIM

Hej.

STINA

Tack för hjälpen innan.

Vi låg gömda bakom ett vindskydd alldeles vid Siljans strand. **En berguv**¹⁵ hoade i närheten. Stina berättade att

¹³ **Position** - Var är Jim?

¹⁴ **Sjöar** - **Siljan**, Sveriges sjätte största sjö, introduceras

¹⁵ **Berguven** är Dalarnas landskapsdjur

den stora sjön hade skapats av en meteorit som slagit ner här för **flera miljoner år sedan**¹⁶.

STINA

Ja du Jim, det är allt en svår resa du har gett dig ut på.

Aila hade berättat för Stina om det mesta. Att jag var en hamnskiftare, hur prästen stal vår bok, och hur vi rest genom tiden, ända hit till 1600-talet. Jag berättade för Stina att jag träffat hennes pappa i fängelset.

STINA

Stackars gamla pappa. Men vet du, han är seg som en oxe, jag vet att han kommer klara sig.

JIM

Vad är det för blomma Prästen vill ha?

STINA

Blomman är alltså nyckeln till Trollbokens gömda kapitel. Men för att veta vilken blomma måste man lösa svaret på en gåta.

STINA

”Det gömda kapitlet i Trollboken får du aldrig se om du inte hittar blomman, Backens och Fältets kusin.”

AILA

Varför tror prästen att du vet svaret?

STINA

Jag arbetade i Kungens trädgård och Prästen visste att **jag kan en hel del om växter**¹⁷. Så han läste gåtan för mig... Jag vägrade och hjälpa honom. Jag har aldrig litat på den mannen, och då blev han såklart ursinnig.

PRÄST

”Jaså din häxa? Du vill alltså brinna på bål! (eko)

STINA

Så då Blev jag tvungen att fly. Och till slut blev jag räddad av er två

¹⁶ 365 miljoner år sedan slog **meteoriten** ner. Kratern mäter 50 km i diameter, största djup 160 m, och är den största kända nedslagsplatsen i Europa.

¹⁷ Stina är fiktiv, och skulle vara en pionjär om hon fanns på riktigt. **Carl von Linné**, som lade grunden för den moderna systematiken, som grupperar växter och djur föddes först 1707.

AILA

Vad är det för blomma då?

STINA

Det är rosa-aktig liten blomma som heter **Mosippa**¹⁸. Gåtan löd ju: "Hitta kusinen till Backen och Fältet". Bacsippa och Fältsippa, **det är blommor som båda är släkt med mosippan.**¹⁹

Med Blomman skulle vi kunna låsa upp Trollbokens dolda kapitel.

STINA

Först måste Ni komma hem till er tid. Min far, Urban, han brukade säga såhär. "Nuet hittar du vid äldsta trädet, vid högsta fallet". Jag vet en tidsportal. Kom!

Vi lämnade Siljan och gick norrut. Långt senare var vi i norra Dalarna, och det är här Fjällen börjar²⁰, **den enorma bergskedjan som slingrar sig långt upp i landet.**

STINA

Det där trädet, ser du?

Stina stannade vid en enslig och sliten gran.

STINA

Det kallas **Old Tjikko**²¹. Vissa säger att rötterna är världens äldsta. Nästan 10 000 år gamla... Som pappa sa "vid äldsta trädet". Nu är nuet inte långt borta. Tidsportalen är nära. Hör ni?

7. HOPPA I TIDEN 1.30

MUSIK LUX BEATA - TROLLPOLSKAN ²²

Snart kom vi fram till foten av ett högt, högt vattenfall.

STINA

Vi är framme. Det här är **Njupeskar, landets högsta vattenfall.**²³

¹⁸ **Mosippan** är **Härjedalens** landskapsblomma.

¹⁹ 1735 gav Linné ut "Systema naturae". Men Andrea Cesalpino började redan på 1500-talet att systematisera växter. Kanske att Stina studerat hans verk?

²⁰ Position – var är Jim nu? I **Fulufällets nationalpark** ligger både Old Tjikko och Njupeskar. **Fjällkedjan** eller **Skanderna** som bergskedjan också heter utgör den ungefärliga gränsen mellan Norge och Sverige

²¹ "**Old Tjikko**" är enligt tester världens äldsta kända individuella trädklon, med "rötter" (minst) 9 550 år tillbaka i tiden. Trädet hittades av Leif Kullman, och fick sitt namn av Leifs hund Tjikko.

²² **Trollpolskan** är en traditionell folkmelodi från Dalarna

Smältvatten från bergen forsade ner.

STINA

Här har ni Nuet.

Vi hade hittat Tidsportalen.

AILA

Det är inget att vänta på. Tack för hjälpen Stina!

Aila försvann - in i vattnet.

STINA

Jim. Lyssna på mig När ni hittat den där blomman, se till att ta två blommor. En till boken och en till din syster.

JIM

Ja...

STINA

Jag tror på dig, in i fallet nu!

Jag kastade mig in i vattenfallet och det kändes som att jag slungades upp och ner, fram och tillbaka och in och ut, innan allting blev svart.

8. ANNORLUNDA NUTID 1.00

När jag vaknade låg jag bredvid Vattenfallet.

AILA

Jim! Tidsportalen fungerade! Vi är tillbaka i vår tid. Men det är något som är annorlunda... Känner du (sniff, sniff)

Det luktade lite fränt i luften. Nästan som ruttna ägg.

AILA

Det är gift som luktar. Svavel²⁴. Demonen vaknar allt mer.

Demonen hade förändrat naturen vid Njupeskar. Visserligen hade vatten fallit i flera hundra år och gröpt ur

²³ Njupeskar är totalt 125 meter, varav 93 meter i ett närmast lodrätt stup.

²⁴ I denna sagan är det demonen som gör att det luktar svavel. Men **Sulfidmineral** är en typ av mineral som innehåller svavelföreningar. Industriell bearbetning av dessa mineral har ofta lett till svåra luftföroreningar eftersom svavlet avgår i gasform. Då en bergart innehåller höga halter av sulfidmineral måste man vara försiktig vid brytning av denna så inte närområdet blir försurat. Avfallet från gruvor innehåller metaller som kan spridas nedströms

marken²⁵. Men det var också - något annat. Smältvatten - från demonens glaciär - som dödade växter, träd och djur.

AILA

Något otäckt ligger i luften, känner du?

JIM

Ja...

Vi vandrade vidare norrut och in i **Härjedalen**²⁶, landskapet norr om Dalarna och någonstans här skulle mosippan växa... **I Härjedalen blev bergen högre**²⁷ och skogen ville **aldrig ta slut**²⁸.

9. BJÖRNEN OCH MOSIPPAN

AILA

Visst var det något där...

SFX KNAK VRÅL KNAK OCH BRAK OCH TUNGA STEG.

JIM

Aaaaaa!

Det var en stor **brunbjörn**²⁹, och den reste sig upp framför mig.

BJÖRN

Hej! Är ni **SNÄLLA**? Ska vi bli kompisar? Vill ni leka?³⁰

AILA

Vi är mycket snälla...

BJÖRN

Jaa! Bra! Jag är också snäll!

Vi berättade vi för björnen att vi letade efter en speciell blomma och då tog björnen ett glädjeskutt.

BJÖRN

Jag älskar blommor! Åh, det är så härligt.

²⁵ **Erosion** är den nednötning och transport av berg, jord eller annat material på grund av en mekanisk eller kemisk påverkan.

²⁶ Landskap - **Härjedalen** introduceras

²⁷ **Härjedalen** är mer något annat landskap präglat av fjällen. 80 % av landskapet ligger på minst 500 meter över havet (mot till exempel 40 % av Lappland)

²⁸ **Skogen** har kallats Härjedalingens åker eftersom vanligt åkerbruk varit svårt i landskapet.

²⁹ **Brunbjörn** är Härjedalens landskapsdjur

³⁰ Dialekt - exempel på **hälsingemål**

JIM

Vi letar efter en sippa, en mosippa.

BJÖRN

M-O-S-I-P-P-A... Hm.. Jo, men jag tror jag vet.
Utanför **Sveg**³¹ ska det finnas, Kom!

Björnen ledde oss förbi Sveg och in i skogen igen.

BJÖRN

Där, där växer mosippa, Det lyser lite i rosa typ,
där. **Det finns inte så många kvar numera, det är
tråkigt**³².

Vi tackade den snälla björnen.

BJÖRN

Varsågod! Bara mysigt med sällis! Det kan bli lite
ensamt här i Härjedalen ibland³³. Oj titta blåbär,
wow, heeejdååå kompisar! Smarrigt det.

10 BLOMMAN I BOKEN 0.30

**Jag gjorde som Stina bett mig. Jag plockade två
mosippor.**³⁴ Den ena la jag i ryggsäcken, och den andra
lade jag försiktigt i trollbokens pärm. Då var det som
att någon skrev med eld på sista sidan.

AILA

Jag får se vad det står... "Gå österut. Möt mig i
Medel vid Mittens punkt på Stövelns platta slut."

³¹ Tätorter – **Sveg** är Härjedalens centralort och största tätort men blott Sveriges 382:e tätort (31 dec 2017)

³² Härjedalens landskapsblomma är rödlistad och fridlyst i hela landet. Den växer på sandiga marker, särskilt i öppen hedtallskog och på ljunghedar.

³³ Härjedalen har Sveriges minsta befolkning på 9697 människor (31 dec 2016)

³⁴ Detta är en saga, egentligen får Jim absolut inte plocka någon mosippa!